

ЗАВЕТИТЕ НА ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И ПРАВСТВЕНИТЕ ЦЕННОСТИ НА ХРИСТИЯНСКИЯ ХУМАНИЗЪМ В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК

Костадин Нушев

*Богословски факултет, Софийски университет
„Св. Климент Охридски“*

Резюме: Целта на представения доклад е да очертае основните духовно-нравствени ценности в будителското дело на преп. Паисий Хилендарски във връзка с християнския хуманизъм, човешкото достойнство и стремеж към независимост и свобода на българската нация в зората на възрожденската епоха. За постигане на тази цел се използват богословско-етически, църковно-исторически и сравнителен метод. В резултат на направения кратък богословско-систематически и аналитичен обзор се разкриват непреходното значение и историческа ценност на Паисиевото дело за обновление и актуализиране на ядрото от основни нравствени ценности на християнския хуманизъм в контекста на културното развитие на българския народ в зората на модерната епоха.

Ключови думи: будители, просвещение, християнство, хуманизъм.

Духовните будители през Възраждането са носители на просвещенски дух и християнски ценности, те са борци за човешко достойнство и свобода и продължители на културно-просветното и книжовно дело на славянските първоучители и просветители – светите братя Кирил и Методий, св. Климент Охридски, св. Йоан Рилски и св. Патриарх Евтимий. За разлика от тях духовните будители на българите от епохата на Възраждането, като св. Паисий Хилендарски, св. Пимен Зографски, св. Софроний Врачански, йеромонах Неофит Бозвели и йеромонах Неофит Рилски, извършват своя духовен подвиг в една нова културно-историческа и политическа ситуация – на прага на Новото време и в условията на липсваща българска държава, която да подкрепя техните просветителски трудове. Те изпълняват своя дълг към Род и Родина, към Народ и Отечество като подвиг на вярата и служение в лоното на Църквата. При тези тежки условия духовните будители и просветители през Възраждането успяват да съхраняват и преумножават духовните ценности на християнството, да отстояват човешката свобода и лично достойнство и да положат основите на духовното пробуждане и възраждане на българския народ.

Духовно просвещение, народно будителство и човешко достойнство – християнски ценности и завети в делото на преп. Паисий Хилендарски

Църквата нарича „духовни будители“ една особена категория християнски светци и духовни учители, които в зората на Новото време и на прага на модерната епоха със слово и книга започват едно широко просветителско движение за нова християнска пробуда, просвета и възраждане на духовната култура чрез проповед и поучение на говорим и разбираем език. В началото на Българското възраждане това са монаси и духовници като св. Пимен Зографски и преп. Паисий Хилендарски, а след тях духовното будителско дело продължават други християнски духовници, като архим. Неофит Бозвели, св. Софроний Врачански, йеромонах Неофит Рилски и безброй много техни ученици и последователи, учители, свещеници, книжовници и писатели. Духовните будители са монаси изповедници, таксидиоти и просветители, които поддържат християнската вяра и нравствени ценности в съзнанието на православния вярващ народ и изпълняват църковното служение сред народа, като извършват светите тайнства, проповядват Словото Божие и съграждат духовните основи на българската просвета и култура на роден и говорим български език. Духовните будители са Христови свидетели, църковни учители и изповедници на вярата, които полагат темелите на новата българска християнска просвета и национална култура на новобългарски език. За тази категория Христови подвижници, духовни учители, служители и просветители Църквата е въвела това специално наименование „духовни будители“, което указва на тяхната група като на нова и специална категория светци – просветители, книжовници и църковни пастири, които са по правило монаси, но преди всичко – учители, пастири и епископи. Духовните будители „полагат душата си за своето паство“ и за християнската просвета на своите събрата, служат самоотвержено на своите близки по вяра и род и принасят своя неуморен труд за въздигане на своите „по-малки братя“. Пред Бога и народа те посвещават себе си на саможертвено църковно служение за опомняне и пробуждане, за просвещение, образование и духовното възмогване, за избавление от робски гнет и спасение на вярващия български народ в условията на чуждо политическо и духовно владичество.

Като тип светец духовният будител по правило е монах или духовен отец – изповедник, духовен наставник, учител и проповедник, но също така е книжовник, просветител, интелектуалец и народен водач. Тази категория светец с така указаните характеристики напълно отговаря на служението, образа и делото на преп. Паисий

Хилендарски, а до голяма степен съответства и на образа на св. Софроний Врачански и редица други духовни дейци и книжовници през Възраждането. Първият български епископ през Възраждането – св. Софроний, е архиерей и църковен служител, който до голяма степен се доближава до образа на учител и светител, на църковен предстоятел и духовен пастирначалник, проповедник и книжовник, а Хилендарският монах си остава скромен и смирен книжовник, неуморен таксидиот, духовен наставник и пътуващ проповедник, който предприема своето дело в името на Бога и българския народ, движен преди всичко от своята силна вяра и пламенно родолюбие.

Духовно просвещение, човешко достойнство и ценности на християнския хуманизъм

В културата на Българското възраждане се преплитат много фактори – духовни, политически, икономически, социални и църковни, които са влияели по особен начин и са довели чрез съвкупното си въздействие до духовния прелом и обновлението, характеризиращи живота на българите през XVIII – XIX век. Съответно на това промяната в нравствеността и духовната култура на нашите сънародници би могло да се търси в различни насоки и да се интерпретира по различен начин и анализира в различен контекст. Тук ще се опита да концентрираме вниманието си върху християнската нравственост и традиционната православна духовност като източник на обновителни импулси и тенденции и като фактор за зараждане на специфичната модерна възрожденска култура на българите.

В образа и делото на всички духовни будители, книжовници и учители, свещеници и църковни пастири откриваме просветителските прояви и измерения на тяхната дейност – те са проповедници, които пробуждат съвестта на вярващите християни, като проповядват Евангелието и Словото Божие, полагат душата си своето паство и имат за цел да предизвикат дълбока духовна промяна, възраждане и пробуждане на религиозното и родолюбиво чувство у вярващите чрез покаяние, опомняне и събуждане на съвестта за борба срещу невежеството, заблудите и греха. Стремят се да изведат народа от робството на невежеството и греха, от безпаметството и леността, от заблудите и изкривената, неправославна вяра [1].

Духовните будители свидетелстват за Христовата истина и за чистотата на вярата на Църквата, пробуждат съзнанието за достойнството и историческото величие на Българската църква, за историческото значение на българската държава, за свещеното наследство и скъпоценното достояние на вярата и славното минало. Наред с историческата памет и духовното съзнание за миналото те се

обръщат към изпитанията и трудностите на настоящето и задачите на бъдещето. По този път на духовно просвещение преп. Паисий Хилендарски и неговите последователи се стремят да пробудят и поддържат съзнанието за човешко достойнство и народни правдини, да предизвикат духовно пробуждане за нова просветна и книжовна дейност, за да се възстанови величието на българската народност и на независимата Българска народна църква. Ценностната система на християнството и родолюбието, на хуманизма и човешкото достойнство, която проповядват преп. Паисий Хилендарски и неговите последователи, предполага обновление на духовния и обществен живот чрез широко образование и просвета сред народа на простонароден език и създаване на модерна училищна система, която се изгражда върху основите на църковните духовни школи и книжовните манастирски центрове. Тези нравствени принципи и ценности на християнски хуманизъм са отворени за обновителни влияния и интегрират елементи на националното наследство и европейската модерна култура. Чрез тяхното универсално и общочовешко съдържание се съхранява изконното християнско духовно наследство и се хвърля мост към новото, модерното и напредничавото развитие в европейските насоки и надежди за бъдеще и свобода.

Наследници и продължители на Паисиевото духовно дело и народно будителство през епохата на Българското възраждане

В постепенно оформящото се възрожденско движение за една нова духовно-просветна мисия, насочена към всички и предназначена да даде светлината на познанието, просвета и човешко достойнство на всеки, изпъква една изконно българска християнска идея за всеобща грамотност и достъпност на знанието за всеки вярващ и член на Църквата.

Като ученик и последовател на преп. Паисий Хилендарски, епископ Софроний Врачански (1739 – 1813) продължава будителското и просветителско дело на Църквата и става родоначалник на заветите към българската църковна йерархия, която е призвана да служи на Божия народ чрез Евангелието и да продължава да просвещава своя „единокръвен български народ“ („Завет на св. Йоан Рилски“) чрез истинска и действена християнска проповед и духовна просвета на разбираем новобългарски език [3].

Свети Софроний Врачански е един от първите духовни будители на българския народ през епохата на Възраждането и един от първите просветители и радатели за новобългарска просвета и книжовност

сред българския народ. В началото на XIX век, като епископ на град Враца и пастир на Църквата, той допринася особено много за създаването на църковна и православна нравоучителна книжнина на новобългарски език чрез своите проповеди и нравствени поучения, написани на тогавашния говорим и разбираем за широките слоеве от народа език. Чрез издаването на своя сборник с християнски проповеди и нравствени поучения „Неделник“ (Kiriakodromion), публикуван в румънския град Римник през 1806 г., св. Софроний Врачански става родоначалник и основател и на книгопечатането в модерната българска култура и литература [2].

Епископ Софроний Врачански бил убеден, че християнската просвета, която идва от Евангелието, е начало на благополучието, а невежеството е причина за духовното робство и източник на злополучие. Евангелското просвещение и Христовите истини трябва да се възприемат с твърда и непоколебима вяра, за да допринасят за спасението и благодатното обновление на живота. Софроний Врачански е истински църковен реформатор – той е първият българин с епископски сан сред българското православно население и истински духовен пастир на църковното паство. Епископ, който започва да проповядва и да пише на говорим език и да създава печатна църковна книжнина на роден, говорим и разбираем за всички българи език. Той пренася през епохата на Възраждането същите духовни принципи за всеобща просвета на християните, които са залегнали в основата на Преславската и Охридската книжовна школа, в книжовното и църковно дело на св. Патриарх Евтимий Търновски за богослужебна и просветна книжнина и в делото на св. Паисий Хилендарски.

Софроний Врачански е носител на всички тези християнски, духовно-просветни, църковно-патриотични и книжовни традиции на Българската църква, които успява да реализира в условията на Новото време с оглед нуждите на своето паство. Идеите на св. Паисий Хилендарски за образование на българските младежи намират продължение и достигат до определен завършен израз у епископ Софроний Врачански, както и у по-късните български книжовници, като йеромонах Неофит Рилски. Духовното просвещение според Софроний Врачански е основното задължение за свещенослужителите като пастири на вярващия народ и ако те не изпълняват тези свои задължения, се провиняват с тежък грях пред Бога. Свети Софроний Врачански постоянно настоява за повишаване на образованието и за засилване на просвещението както в църковния живот, така и в семейството. Той осъзнава колко голямо е значението на образованието за личния и обществен морал на човека, за достойното човешко съществуване и за истинската свобода и

напредък на народа. Образованието и духовното просвещение са полезни и спасителни за всеки човек и затова представляват безценно духовно благо и скъпоценно съкровище, което Софроний Врачански сравнява с духовния талант от „Притчата за талантите“ на Спасителя (Мат. 25: 26 – 30).

Наред с просветителската си мисия и проповедническата си дейност св. Софроний Врачански извършва и много благотворителни дела. Следвайки евангелските принципи за християнско милосърдие, Софроний Врачански изгражда система от основни християнски етически и социални принципи, която започва да прилага първо в организацията на църковния живот, а след това и в по-широк обществен план. Социалните възгледи на забележителния български книжовник и просветител от края на XVIII и началото на XIX век са проникнати от силно християнско чувство за църковен дълг, свобода, служение на ближните и родолюбие. Те са тясно свързани с просветно-освободителното движение на българите и борбите за духовна просвета и независима Българска православна църква.

Борбата за запазване на православната вяра, според Софроний Врачански, е неразривно свързана с борбата за духовна просвета и църковна независимост. Като архиерей и църковен пастир, св. Софроний се трудел усърдно за организиране на църковния живот и за постигане на църковна свобода, като с това свое дело подготвял българите за борбата им за независима Църква и за свободна държава.

Приобщените от векове към християнската вяра и духовна култура българи са включени в културната общност на християнските народи на Европа, изградили са своята Църква, държава и цивилизация по християнски образец и изживяват драматично упадък и крушението на своята християнска държава под ударите на чуждите поробители. Загубата на политическата независимост и свобода, както и падането под робството на чуждия поробител се разбират като понижаване на достойнството на българите като християнски народ, но и като изпитание за вярата и силата на християнската съвест. Това е един от християнските религиозни мотиви за Божията справедливост и Божия съд над балканските православни народи, които са предадени под чужда власт и в ръцете на другоплеменници и другOVERCI по Божия воля, според Божествения промислителен план, но когато се изпълнят времената на изпитанието, Бог по Своите неведоми пътища на Своя човеколюбив промисъл би благословил тяхното освобождение и благоволил към възстановяването на българската държава.

Християнските нравствени идеали и духовни ценности на човешко достойнство, свобода, ценностите на хуманизма и

просветеното самоуправление, които изграждат духа на Българското възраждане, са вградени чрез Българската православна църква и нейните служители и в темелите на новата българска просвета и държава след Освобождението. Те определят духовната участ и исторически път на българската нация и през целия XX век. Независимо от историческите превратности и сътресения на националните катастрофи и крушението на националните идеали от времето на Възраждането, политическите кризи и недемократичните режими на управление, християнският хуманизъм присъства в ценностната система на българите и в критични моменти определя обществените решения и социалната мисия на Църквата.

Християнският хуманизъм и социалната мисия на Българската православна църква през XX и началото на XXI век

Християнският хуманизъм и човеколюбие се разкриват и изразяват по много начини и многократно през XX век в борбата за духовна просвета и човешко достойнство, за свобода на съвестта и човешки права, в подкрепата за бежанци и другородци и в смелата борба за спасението на българските евреи от антихуманната политика на нацизма по времето на Втората световна война. Тези ценности поддържат вярата и духовната култура на християните по време на тоталитарния комунистически режим и са в основата на съхранената човечност и милосърдие, които са така необходими и в днешното лично битие и обществено развитие [9].

През последните десетилетия нашата Българска православна църква се намира в нова социо-културна, политическа и мисионерска ситуация, възстановява своята духовна мисия в нови условия и е изправена пред нови предизвикателства. До голяма степен сред нейните актуални задачи днес стои изискването за сериозно подновяване на мисионерското и духовното служение в условията на динамично развиващия се съвременен свят и пред предизвикателствата на една сложна, динамична и плуралистична в своите дълбоки корени и характер култура на съвременния човек и на сложни тенденции на развитие в съвременното глобализиращо се общество. Новите условия на обществено-политически живот и демократизация на страните от Източна Европа доведоха до възраждане на християнския хуманизъм по отношение на ценностите на свободата на съвестта и основните човешки права, социалната мисия и християнското милосърдие, солидарността и благотворителността като изява на християнско човеколюбие и състрадание към най-слабите, бедните и нуждаещите се членове на

обществото. В съвременния свят наблюдаваме две паралелни тенденции, изразяващи се едновременно както в процеси на дехуманизация и нарастваща секуларизация и десаκραлизация, от една страна, така и в процеси на едно все по-осезателно духовно пробуждане, религиозно възраждане и културно обновление на християнските ценности, възраждане на църковните общности и поява на нови форми на религиозна култура и съвременна християнска мисия. Тази съвременна християнска духовна и нравствена култура е свързана с рехуманизация и преоткриване на ценностите на християнския хуманизъм и духовно превъзможване на дехуманизацията или прехода към постмодерната култура на трансхуманизма [10].

Това ново завръщане към духовните ценности на християнството – преоткриване по нов начин на духовните потребности на човека и търсене на личностно духовно израстване, или обръщане към сакралното в една нова постсекуларна ситуация, е духовно движение, в което се включва и обновлението на християнската ценностна система на хуманизма. За тези процеси и тенденции в съвременната духовна култура и постмодерна ситуация говорят по различен начин много богослови и философи, историци и културолози, социолози и политолози в днешно време. Дали ще го определим като духовно възраждане, десекуларизация на света, или „реванш на сакралното в светската култура“, както го наричат съвременни християнски философи като Лешек Колаковски и Майкъл Новак, или преход към нови постиндустриални ценности, според социологическите виждания на Даниел Бел и Питър Бъргръ, ние се срещаме с нови духовни феномени и нова религиозна реалност, която подлежи на изучаване с различна методология и предстои да бъде изследвана и интерпретирана от различна гледна точка в нейните духовно-нравствени и културно-антропологични измерения. Едни от тези нови явления на възраждане на духовните ценности на християнския хуманизъм в днешно време са движенията за духовно възраждане в Православната църква в европейски и по-широк световен мащаб и по-специално активизирането на мисионерското служение и духовната просвета в Православните поместни църкви в Източна Европа след краха на тоталитарния режим и упадък на комунистическата атеистична идеология [10].

Духовните императиви на християнската вяра в критични моменти се свързват с нравствената отговорност за хуманни и благотворителни акции и затова гласът на Църквата ни призовава да усилим молитвите за избавление от бедствия, за мир и Божие благословение, но също така и за активно добротворство и действие

братолюбие, милосърдие и хуманност. Християнският призив на Църквата за хуманизъм и човеколюбие в такива моменти предполага да насочим нашите мисли и воля към добри дела в подкрепа на възрастните, децата и самотните хора, да подпомагаме болните и немошните и така да изпълним закона на Христовата любов.

References/Литература

1. **Paisiy Hilendarski.** Slavyanobalgarska istoria. Sofia: Balgarski pisatel, 1960.
[**Паисий Хилендарски.** Славянобългарска история. София: Български писател, 1960.]
2. **Sv. Sofroniy Vrachanski.** Nedelnik. Pouchitelno Evangelie za vsichki nedeli prez godinata, za Gospodskite i Bogorodichnite praznitsi i za golemite svetii. Sveta gora, Aton, 2007.
[**Св. Софроний Врачански.** Неделник. Поучително Евангелие за всички недели през годината, за Господските и Богородичните празници и за големите светии. Света гора, Атон, 2007.]
3. **Sveti Sofroniy Episkop Vrachanski.** Katehizicheski, omiletichni i npravouchitelni pisania. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1989.
[**Свети Софроний Епископ Врачански.** Катехизически, омилетични и нравоучителни писания. София: Синодално издателство, 1989.]
4. **Dimitrov, Hr.** Avtentichniyat „Nedelnik“ na Sofroniy Vrachanski. – V: Godishnik na Duhovnata akademia, T. VII(XXXIII), 1957/1958. Sofia, 1958, s. 136 – 137.
[**Димитров, Хр.** Автентичният „Неделник“ на Софроний Врачански. – В: Годишник на Духовната академия, Т. VII(XXXIII), 1957/1958. София, 1958, с. 136 – 137.]
5. **Igumen Innokentiy (Pavlov).** Arheograficheskie i iztochnikovedcheskie zametki o rukopisyah Svetitelya Sofronia, Episkopa Vrachanskogo. – V: Sveti Sofroniy Episkop Vrachanski. Katehizicheski, omiletichni i npravouchitelni pisania. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1989.
[**Игумен Иннокентий (Павлов).** Археографическите и източниковедческите заметки о рукописях Светителя Софрония, Епископа Врачанского. – В: Свети Софроний Епископ Врачански. Катехизически, омилетични и нравоучителни писания. София: Синодално издателство, 1989.]
6. **Zhitie na Sv. Sofroniy, episkop Vrachanski.** – V: Zhitia na Balgarskite svetii. Tsarnogorski manastir „Sv. sv. Kozma i Damyan“, s. 419 – 427.
[**Житие на Св. Софроний, епископ Врачански.** – В: Жития на Българските светии. Църногорски манастир „Св. св. Козма и Дамян“, с. 419 – 427.]

7. **Nushev, K.** Opit za tipologizatsia na svettsite, kanonizirani ot Balgarskata pravoslavna tsarkva v nay-novo vreme. – V: Savremennata svyatost: istoria, obrazi, simboli, praktiki. Plovdiv: Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“, 2018, s. 90 – 107.

[**Нушев, К.** Опит за типологизация на светците, канонизирани от Българската православна църква в най-ново време. – В: Съвременната святост: история, образи, символи, практики. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2018, с. 90 – 107.]

8. **Nushev, K.** Duhovnite izmerenia na krizata. – V: Svetodavets, 2020, br. 12, s. 24 – 27.

[**Нушев, К.** Духовните измерения на кризата. – В: Светодавец, 2020, бр. 12, с. 24 – 27.]

9. **Nushev, K.** Hristiyanska solidarnost i daritelstvo kato otgovor na krizata. – V: Dobrotolyubie, 26.03.2020, <https://dobrotoliubie.com/2020/03/26/>.

[**Нушев, К.** Християнска солидарност и дарителство като отговор на кризата. – В: Добротолубие, 26.03.2020, <https://dobrotoliubie.com/2020/03/26/>.]

10. **Nushev, K.** Christliche Sozialethik und Sociallehre der Kirche.Grundprinzipien und Orthodoxe Perspektiven. – In: Die Gesellschaftliche Rolle der Kirche (Prof. Bozhidar Andonov, Prof. Peter Schallenberg). Sofia: Konrad Adenauer Stiftung, 2016, SS. 14 – 22.

За автора

Костадин Нушев е доцент по „Нравствено богословие“ в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и доктор по „История на философията“. Експерт към Културно-просветния отдел на Светия Синод на Българската православна църква – Българска патриаршия. Автор на шест книги (монографии и студии), публикации по християнска етика и религиозна философия в научни сборници и периодични издания.

За контакт с автора: kostadin.nushev@theo.uni-sofia.bg

**THE COVENANTS OF REVEREND PAISIUS
OF HILENDAR AND THE MORAL VALUES
OF CHRISTIAN HUMANISM AT THE BEGINNING
OF THE XXI CENTURY**

Kostadin Nushev

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract: The purpose of the paper is to outline the main spiritual and moral values in the awakening work of Rev. Paisii Hilendarski in connection with Christian humanism, human dignity and the pursuit of independence and freedom of the Bulgarian nation at the dawn of the Renaissance. To achieve this goal, theological-ethical, church-historical, and comparative methods are used. As a result of the brief theological-systematic and analytical review, the inalienable significance and historical value of Paisius' work is revealed for updating the core of basic moral values of Christian humanism in the context of cultural development of the Bulgarian people at the dawn of the modern era.

Keywords: awakers, enlightenment, Christianity, humanism.

About the author

Kostadin Nushev is an associate professor of Moral Theology at the Faculty of Theology at Sofia University "St. Kliment Ohridski" and Doctor of History of Philosophy. Expert at the Cultural and Educational Department of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church – Bulgarian Patriarchate. He is the author of six books (monographs and studies), numerous publications on Christian ethics and religious philosophy in scientific collections and periodicals.

To contact the author: kostadin.nushev@theo.uni-sofia.bg